

Hegedűs Gábor – Lados Gábor

A remigrációval kapcsolatos európai és magyarországi nemzeti politikák elemzése⁵

Kutatásunkban azt elemezzük, hogy mi jellemző a különböző, remigrációval kapcsolatos európai és nemzeti szintű politikákra, illetve, hogy hogyan ítélik meg ezeket a Magyarországra visszatért emigránsok. Kutatási területünk Európa és Magyarország. Eredményeink alapján csak kisszámú, viszonylag új és csak kevésbé átfogó jellegű európai és nemzeti szintű politika létezik. Magyarországon a remigránsok viszont alapvetően kedvezően ítélik meg ezeket.

Kulcsszavak: remigráció, nemzeti politika, Európa, Magyarország

JEL-kód: O15, F22

A remigráció általános jellemzői

Világszerte, így Kelet-Közép-Európában és Magyarországon is egyre súlyosabb gondot jelent a munkaerő fejlettebb országokba való elvándorlása, illetve elcsábítása, amit a szakirodalom „brain drain”-nek („agyelszívás”) nevez. Bár Európában a jelenségnek történelmi hagyományai és hullámai vannak, a folyamat tömeges méreteket Kelet-Közép-Európa államainak európai uniós csatlakozása és a fejlettebb európai uniós tagállamok munkaerőpiacainak megnyitása után öltött. A szabad munkaerő-áramlás hatásaként nagy, összességében milliós nagyságrendű tömegek vándoroltak el, ami a magyar népességet is mind inkább érinti (ESPON 2010, Egedy – Kovács 2011, Boros et al. 2013). A jelenség egyre súlyosabb, a közvélemény által is észlelt, összetett problémává válik, ami a magasan képzett munkaerő, így például a kutatók, orvosok vagy informatikusok elvándorlását szintén kiváltja. Az Európából kiinduló, más kontinensek államaiba (például Amerikai Egyesült Államok) irányuló migrációs áramlás pedig még Európa fejlettebb államait is sújtja (Giannoccolo 2005). E tényezőkkel köszönhetően az érintett országok döntéshozói érdekeltek az „agyelszívás” problémájára megoldást találni.

A „brain drain”-t kezdetben csak nehezen ellensúlyozható, szükségszerű folyamatnak tekintették az érintett államok. Az „agyelszívás” ütemének fokozódásával azonban érdekelttbbé váltak abban, hogy különböző területi léptékű szakpolitikák segítségével megakadályozzák és megfordítsák a folyamatot. Ennek ellenére a különböző remigrációs stratégiákkal kapcsolatosan ez idáig még kevés kutatás született. Tanulmányunk célkitűzése, hogy bemutassa a képzett munkaerő visszavonzására – remigrációjára, más néven visszavándorlására – irányuló európai⁶, köztük magyarországi transznacionális és nemzeti szintű kezdeményezéseket. Fő kérdéseink, hogy mi jellemzi Európa transznacionális és nemzeti szintű remigrációs politikáit. Továbbá, hogy miként ítélik meg a remigránsok a remigrációval kapcsolatos transznacionális és nemzeti politikákat. Ez utóbbi kérdést két esettanulmány – a Marie Curie és a Lendület program – példáján vizsgáljuk.

Kutatásukban szakirodalmi elemzést, tartalomelemzést és interjúzást végeztünk. A szakirodalmi elemzés során feldolgoztuk a téma rendelkezésre álló külföldi és hazai irodalmát. A tartalomelemzés keretében például a célokat, az érintett országokat, az időtartamot és az eredményeket illetően elemeztük a rendelkezésre álló transznacionális és nemzeti szintű politikákat. Különböző – például nyelvi, elérhetőségi – okok miatt azonban nem „kataszter”

⁵ A kutatás az Európai Unió Közép-európai Transznacionális Együttműködési programjának „Re-Turn” projektje keretében valósult meg, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával.

⁶ Európa fogalmán az Európai Gazdasági Térség tagállamait, az ezen kívüli jugoszláv utódállamokat, Svájcot, Albániát, illetve a szovjet utódállamok körében a Baltikum államait, Fehéroroszországot, Ukrajnát és Moldovát értjük a kutatásunkban.

létrehozása volt a célunk, hanem a főbb politikák⁷ számbavétele és kiértékelése. Az emigránsok visszatérését interjúk segítségével vizsgáltuk. Összesen negyvenhárom félig strukturált interjút készítettünk olyan remigránsokkal, akik 2-7 év közötti időtartamú külföldi tartózkodás után tértek haza.⁸

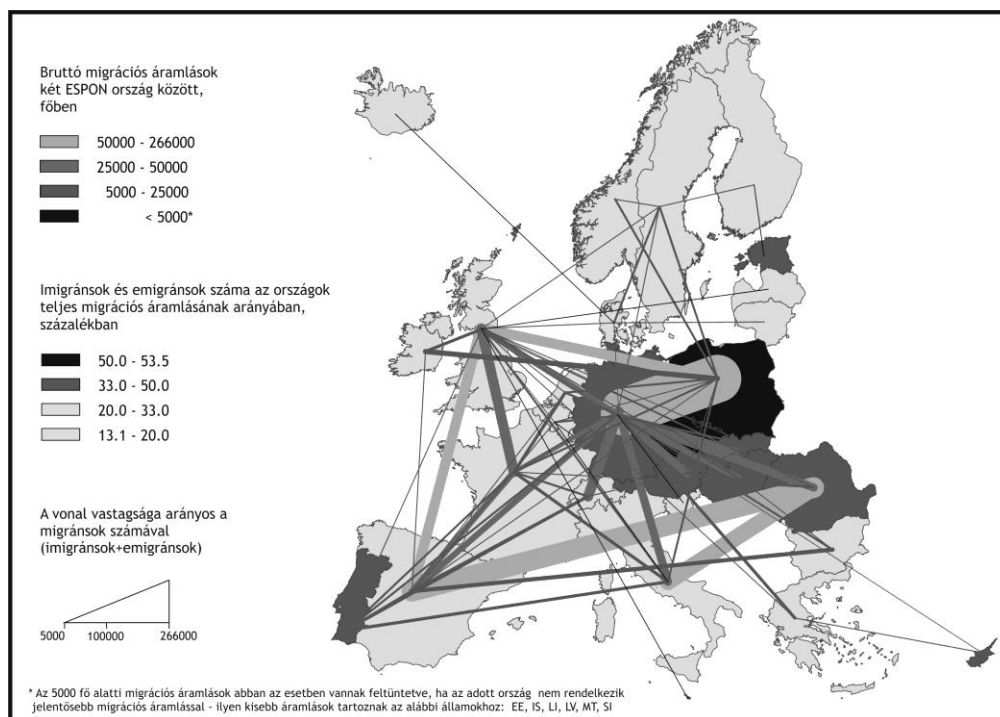
A remigráció fogalmát, tudományos értelmezési lehetőségeit és Európán belüli területi jellemzőit egy korábbi tanulmányunkban részletesen bemutattuk. A 15 évesnél idősebb, nemzetközi migránsként szülőhazájukba önként – nem kikényszerített módon – visszatérő, gazdaságilag aktív korú népesség tagjait tekintjük remigránsoknak. Értelmezésünkben a remigráció pozitív, a küldő országok gazdaságára és társadalmára jelentős fejlesztési hatással bíró jelenség. A remigráció fogalmához kapcsolódóan a cirkuláris migráció jelenségét szintén sokféle módon, számos szempont alapján lehet definiálni (Illés – Kincses 2009, Wickramasekara 2011). A cirkuláris migrációnak több típusa is létezik. Olyan, ideiglenes jellegű, ismétlődő népességmozgásnak tekinthető, amely egy „vándorlási ciklusnál” (anyaországból való ki- és oda történő visszavándorlás) több népességmozgási fázist foglal magában (Wickramasekara 2011).

A vándorlások vizsgálatán belül a remigráció tudományos kutatása sokáig nem számított jelentősnek, csak az 1980-as évektől vált számottevővé (Lados – Hegedűs 2012). A remigráció területi jellemzőiről az alábbi megállapítások tehetőek. Európát egyrészt egy úgynevezett „külső agyelszívás” sújtja, amely főleg a jól képzett munkaerőre (például kutatók) vonatkozik. E folyamat célállomása például Észak-Amerika, azon belül az Amerikai Egyesült Államok. Az USA-ban körülbelül 400 ezer magasan képzett európai kutató él (Giannoccolo 2005). Sok szempontból – például az emigrációban részt vevők száma alapján – viszont a kontinensen belüli „brain drain” folyamata jóval jelentősebb (1. ábra). Ez utóbbi keretében Európában alapvetően egy keletről nyugat felé irányuló migrációs áramlás tapasztalható. Többnyire az egyéni pénzügyi gondok megoldása érdekében vándorolnak el Európa keleti fejletlenebb, poszt szocialista régióiból nagy tömegek főként Nyugat-Európa gazdasági centrumtárségaibe. Az innen elvándorlók nemcsak Nyugat-Európa fejlett régióiba költöztek, hanem Dél-Európába is (például Spanyolország és Olaszország). Sajnos sem az emigráció, sem a remigráció mértékéről nem állnak elégséges és megbízható statisztikai adatok rendelkezésre (Lados – Hegedűs 2012).

A remigránsok jellemzőivel kapcsolatosan szintén kevés kutatás áll egyelőre rendelkezésre. Egyedi jellemvonásaikat célszerű például a helyben maradtakhoz viszonyítva megállapítani. Európa egyes, főként közép- és kelet-európai államaira viszont készült ilyen vizsgálat. Smoliner és társai szerint a nyugat-európai munkatapasztalat a poszt szocialista államok remigránsai szempontjából az anyagi megtérülés, a szülőföld munkaerőpiacán a megszerzett új képességek és az elsajátított technológiai tudás miatt egyértelműen pozitívan értékelhető (Smoliner et al. 2012). Arról, hogy a hazatérés pénzügyileg mennyire jövedelmező a remigránsnak, megoszlanak a vélemények, azonban átlagosan magasabb a remigránsok bevétele, mint a külföldi munkatapasztalattal nem rendelkezőké (Co et al. 2000). A kelet-közép-európai országokba visszatérők az otthon maradtaknál fiatalosabb korszerezettel rendelkeznek és magasabb az iskolázottságuk. Emellett az előbbi csoport körében az otthon maradtakhoz viszonyítva rendszerint magasabb vállalkozói hajlam jellemző (Martin – Radu 2011).

⁷ Mivel kisszámú politikát találtunk, ezért a kutatást kiterjesztettük a különböző transznacionális/nemzeti stratégiákra, programokra és kezdeményezésekre. E fogalmakat a továbbiakban szinonimákként használjuk.

⁸ Az interjúzásnak azonban nemcsak a remigrációs politikák vizsgálata volt a célja. Továbbá voltak olyan interjúalanyok is (jellemzően alacsony képzettségűek), akik nem rendelkeztek információval a remigrációs politikákról. Emiatt végül nyolc interjút tudtunk a kutatásunk szempontjából felhasználni. Ebből egy, a transznacionális szinttel (Marie Curie Program) kapcsolatos interjú született. E körülményeket figyelembe kell venni következtetéseink levonásakor.

I.ábra: A fő bilaterális (két ország közötti) vándorlási áramlások Európában (2006-2007 átlagértéke)

Forrás: ESPON 2010 alapján saját szerkesztés

A visszavándorlást segítő Európán kívüli politikák

Kutatásunkban sokféle szempont alapján elemeztük a remigrációra irányuló különböző transznacionális és nemzeti politikákat. Vizsgálatunk egyik eredménye, hogy a remigrációs stratégiák tudományos kutatása ez idáig még nem tekinthető számottevőnek. A meglévő, kisszámú kutatás a remigrációs politikákat változó módon értelmezi. E kutatások többnyire csak a remigránsokat speciálisabban – például magasan képzettek – definiáló politikák számbavételére vonatkoznak. Adatbázisok híján pedig a térbeli és időbeli összehasonlítás szempontjai többnyire hiányoznak a vizsgálatokból (Lowell 2001, Giannoccolo 2005).

A remigrációhoz kötődő kezdeményezések körében a területi lépték alapján az úgynevezett transznacionális, valamint nemzeti politikákat, illetve a többnyire ezeknél kisebb területi hatókörű „jó gyakorlatokat” különböztetjük meg (Kovács et al. 2013). Az egyes politikák különböző szempontok szerinti tipizálásával több szerző, sokféle módon foglalkozik (Lowell 2001, Giannoccolo 2005). E kutatások azonban alapvetően csak a magasan képzett remigránsokkal kapcsolatos nemzeti politikákat elemzik. Részben ezek felhasználásával saját, általánosabb tipizálást alkottunk, melynek értelmében az alábbi típusokat különíthetjük el.

1. „Hazacsábítás”. Ez a típus a közvetlen remigrációs cselekedetre, a remigráns visszatérésére vonatkozik. Fontos azonban, hogy ez a politika önmagában még nem biztosítja a remigráció sikerességét.
2. „Reintegráció”. A visszatérők (és családtagjaik) társadalmi visszailleszkedését és ennek tudatos elősegítését foglalja magában. Az egyes politikák gyakran nem tulajdonítanak kellő jelentőséget ennek a lépésnek.

3. „Újrafoglalkoztatás”. E típus a remigránsok alkalmazottként vagy önfoglalkoztatottként való ismételt munkába állását jelenti. Az „újrafoglalkoztatás” szerepe különösen jelentős, mivel a kutatások tapasztalatai alapján a visszatérők csak nehezebben tudnak ismét munkába állni az anyaországban.
4. „Helyben tartás”. A munkaerő potenciális emigrációjának különböző módszerekkel való passzív vagy aktív megakadályozása tartozik ide. A „passzív helyben tartás” nem szankciókkal, hanem különféle gazdasági (például fizetésemelés) és társadalmi (például a felsőoktatási rendszer fejlesztése) ösztönzőkkel kívánja az elvándorlásra készülőköt maradásra bírni. Az „aktív helyben tartás” politikája viszont jogi szankciókkal büntet kivándorlás esetében. Így például az állami felsőoktatási képzés költségét vissza kell fizetni az érintetteknek.
5. „Kapcsolattartás”. A már kivándoroltakból álló külföldi közösségekkel való kapcsolattartás segíti a határokon átnyúló legkülönbözőbb jellegű (például gazdasági, kulturális) hálózatok működését. Hozzájárulhat a kivándoroltak anyaországbeli befektetéseihez, a hatékony információáramláshoz, az emigráltak anyagi és szellemi erőforrásainak anyaországbeli felhasználásához.
6. „Bevándorlás”. Úgynevezett „proaktív” politikaként ennek a típusnak a célja, hogy elősegítse a – jellemzően általában jól képzett – külföldi munkaerő letelepedését. Az így megvalósuló „agyelszívás” erősíti a befogadó ország gazdasági-társadalmi potenciálját, és ellensúlyozza az adott országból való emigráció negatív hatásait.

A típusok közül csak az első három vonatkozik a tényleges remigrációra, amely tehát akkor tekinthető sikeresnek, ha a visszatérés „reintegrációval” és „újrafoglalkoztatással” is jár. A többi típus csak közvetve kapcsolódik a remigrációhoz. Beosztásunkban a remigráció egyes földrajzi „állomásai” – küldő és fogadó országok – nem számítanak külön típusalkotó tényezőnek. A továbbiakban mind az Európán kívüli, mind az európai remigrációs politikákat az említett tipizálás keretében értelmezzük.

Az *Európán kívüli remigrációs politikák* köréből az Európa számára adaptálható, „pozitív” példákat ismertetjük.⁹ Szakirodalmi elemzésünk és dokumentumelemzésünk eredményei szerint e csoportba többnyire a „globális Dél” államai tartoznak, melyek a nagyfokú agyelszívás miatt változatos és esetenként igen hatékony remigrációs politikák kidolgozásra kényszerültek.

Ezek közül a „hazacsábítás” típusán belül a kettős állampolgárság vagy például a választójog biztosítása említhető (például Ghána), az adókedvezményekhez (például Malajzia) és a külföldi felsőoktatási ösztöndíj kölcsönökhöz hasonlóan (Case Evidence 2007). Ez utóbbi, mexikói példa annyiban különbözik a magyar felsőoktatási törvényben rögzítettekétől, hogy a hallgató azért kap kölcsönt, hogy külföldre menjen tanulni. A kölcsön nagy részét elengedik a hazatérésekor, az anyaországi egyetemen való elhelyezkedése esetében pedig a teljes összeget (Lowell – Findlay 2001).

A külföldi diaszporákkal való „kapcsolattartás” (a munkaerő kivándorlásának megelőzése vagy megakadályozása) típusa szintén gyakori. A „kapcsolattartáson” belül az anyaországokban speciális pénzügyi eszközöket hoznak létre. Így a hazautalások pénzüsszegeiből speciális kötvényeket bocsátanak (például Mexikó). A külföldön élőknek kedvező kamatozású devizaszámla nyitási lehetőségük is van egyes anyaországokban (például India, Pakisztán) (Orozco 2002). A „globális Dél” egyes államai további hatékony, a remigráción illetve a cirkuláris migráción alapuló politikákat hajtanak végre. Így például a fejlett országokba küldik tapasztalatszerzésre állampolgáraikat (többnyire diákokat), akik zömét azután visszacsábítják (India, Kína, Mexikó). A „helyben tartást” illetően az „aktív helyben tartás” globálisan ritkának számít. A „passzív helyben tartás” viszont gyakori, amit például a felsőoktatás és az infokommunikációs szektor kiemelt fejlesztése (például India) biztosít (Case Evidence 2007).

⁹ Természetesen az Európán kívüli államok remigrációs stratégiái sem mindig és teljes egészükben sikeresek, a „globális Dél” államai esetében egyes tényezők (például bürokrácia, korrupció) olykor komoly kerékkötői a stratégiák megvalósításának.

A visszavándorlást segítő európai politikák

Bár Európát is jelentősen érinti az egyes államai közötti, valamint interkontinentális „agyelszívás”, kutatásunk alapján Európa egyelőre nem rendelkezik átfogó és releváns transznacionális szintű remigrációs politikával. A remigrációhoz részben kapcsolódóan azonban sokféle típusú, változó eredményességű migrációs politikát dolgoztak ki. Ezek területi léptéke alapján transznacionális (európai vagy nagyobb, regionális és bilaterális), illetve nemzeti politikák különíthetők el. Elemzésünkben először az első csoportra térünk ki.

Az *EU-szintű remigrációs politikákban* az Európai Unió kívüli térségek megjelennek, az EU-n belüli migrációs/remigrációs problémák viszont érdemben nem. Ennek egyik fő oka, hogy az EU fontos, egyre jobban kiteljesedő szabadságelve a személyek tagállamok közötti szabad mozgása. Az itt megjelenő típusok szerint leginkább csak a „bevándorlás” (az EU-n kívüli térségekből) és a „kapcsolattartás” (globális diaszpórák) a jellemzőek. A „hazacsábítás” típusa csak érintőlegesen jelenik meg. A „bevándorlás” keretében az európai uniós „kék kártya” program megkönnyített letelepedést kínál 2 évig a magasan képzett munkaerőnek¹⁰, az „egyszerűsített ügyintézés” intézményéhez¹¹ hasonlóan. Létrehozták az EU Bevándorlási Portálját, ami fontos világnyelveken nyújt információkat a bevándorlók számára¹². Fontos, hogy az EU a különböző politikáiban megkísérli elkerülni az EU-n kívüli térségeket sújtó „agyelszívási” tevékenységét, e téren is együttműködve az EU-n kívüli államokkal. Ennek eszközeiként például ösztönözni kívánja az EU-n kívüli államokba irányuló remigrációt, valamint a diaszpórákon alapuló hatékony kapcsolattartást és a cirkuláris migrációt¹³.

A *transznacionális szint* vizsgálatának részeként érintőlegesen az EU remigrációs intézményrendszerének, pénzügyi alapjainak és a remigrációra vonatkozó kutatásainak elemzésére is kitérünk. Kutatásunk alapján e területeken a – definíciónk szerinti – remigráció csak kisebb jelentőségű az általános értelemben vett migrációhoz és annak más típusaihoz (például menekültügy, kikényszerített hazatelepítés) képest. A remigrációs szakterület intézményesültségi foka, pénzügyi forrásainak nagysága kevésbé jelentős.

A továbbiakban azokat az intézményeket, pénzügyi alapokat és részben kutatásokat elemezzük, amelyek valamilyen módon a remigrációhoz is kapcsolódnak.

Az Európai Unión belül a migrációs intézményrendszer részeként a migrációt segíti az Európai Migrációs Hálózat. Kisebb, az EU költségvetéséből finanszírozott alapokként említhető az Európai Visszatérési Alap (2008-2013), illetve a Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap (2014-2020). Az Európai Unióban csak néhány remigrációs kutatásra került ez idáig sor, melyek közül a „Re-Turn” (magyar teljes nevén „Új készségek a régi régióknak”) a legjelentősebb¹⁴. E kutatás az EU „Európai Területi Együttműködés” célkitűzésének „Közép-európai Transznacionális Együttműködési programja 2007-2013” keretén belül valósult meg, 2011 és 2014 között.

A remigrációhoz transznacionális szinten konkrétan csak a Marie Skłodowska-Curie Program kapcsolódik. Az Európai Unió kezdeményezése 2002-ben indult el, 2007-2013 között a Kutatási és Technológiafejlesztési Hetedik Keretprogram része volt. A 2014-2020-as költségvetési időszakban több mint 6 milliárd € támogatást jelent számos területen tapasztalt és pályakezdő európai kutatóknak egyaránt¹⁵. A kezdetben főleg az európai „brain drain” negatív hatásainak csökkentésére létrehozott program napjainkra átfogó célkitűzésekkel ösztönzi a nemzetközi mobilitást. Így például a „szakmai beilleszkedési támogatások” a „hazacsábítás” és

¹⁰ Az Európai Tanács 2009/50/EK Irányelve (2009. máj. 25.)

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/98/EU Irányelve (2011. dec. 13.)

¹² <http://ec.europa.eu/immigration/> (letöltés dátuma: 2014. szept. 25.)

¹³ A Bizottság Közleménye COM(2011) 743 végleges (2011. nov. 18.)

¹⁴ www.re-migrants.eu (letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)

¹⁵ <http://www.h2020.gov.hu/horizont2020-program> (letöltés dátuma: 2014. okt. 28.)

„újrafoglalkoztatás” típusai, a „nemzetközi ösztöndíjak harmadik országból érkező kutatók számára” pedig a „bevándorlás” típusát illetően fontosak.

Interjúzásunk eredményei szerint a program sikerességének egyik alapja a külföldi munkához jutás elősegítése. Egy hazatérő véleménye szerint a Magyarországon való újbóli munkába álláshoz „*az ösztöndíj elengedhetetlen volt. Külföldön sem engedhetik meg a laborok, hogy egy poszt dokot foglalkoztassanak...*” (B., kutató). A visszatérés idejének megválasztása szintén lehetőséget biztosít a migránsoknak, hogy a hazatérésük viszonylag kényelmes, zökkenőmentes legyen. „*Az ösztöndíjban az a legjobb, hogy x évet külföldön tölthetsz, majd az utolsóban választhatod, hogy ugyanolyan [fizetési] körülmények mellett hazatérsz, és itthon folytatod a munkát.*” (B., kutató). A program keretében nyújtott pénzügyi és egyéb támogatás mind a tapasztalatszerzésben, mind pedig a visszatérésben segítséget nyújt a migránsok számára: „*Számos nemzetközi program segíti a külföldről való hazaköltözést... Ez a szakmai előrelépéshez kifejezetten hasznos. Pár évet dolgozol egy az adott tudományterületen neves kutatóintézetnél, majd utána hazatérsz és az új ismeretekkel, mint vezető tudsz egy csoportot irányítani... Ez egy előre jól tervezhető, kimondatlan kötelező lépés, amely a karrier fejlődéséhez elengedhetetlen.*” (B., kutató).

A nem EU-tagállamok esetében nincsenek transznacionális szintű programok, kivéve néhány bilaterális együttműködést, amelyeket általában EU-tagállamokkal kötnek meg. E politikák típusukat tekintve a „hazacsábítás” és az „újrafoglalkoztatás” csoportjaiba tartoznak, és főként egyes nemzetállami intézmények, illetve nemzetközi szervezetek (például Nemzetközi Migrációs Szervezet) a támogatóik. Az Európai Unió tagállamaiban az „aktív helyben tartás” jogi lehetőségei korlátozottak. Az Unión kívüli országokban ennek nincs elvi akadálya, ennek ellenére ritka típusnak számít, csupán Fehéroroszországban találtunk erre példát. Itt a felsőfokú, államilag finanszírozott képzésben részt vevők végzésük után két évig az állam által kötelezően kijelölt munkahelyen kell, hogy dolgozzanak az országban¹⁶.

A nemzeti szintű európai remigrációs stratégiák esetében mind a hat típus előfordul, elemzésünkben mindegyik esetében említünk Európán belüli, jelentősebb területi példákat. Típusukat tekintve tehát változatosabbak, az eredményességük és kreativitásuk azonban elemzésünk szerint részben kérdéses. A nemzeti szintű hazatérési politikák közül a „hazacsábítás” a külföldre vándoroltak és az anyaország közötti aktív kapcsolattartással és ennek keretében tájékoztató kampányok tartásával (Írország, Lengyelország és Magyarország) valósulhat meg, valamint a fogadó ország is támogathatja a bevándoroltak hazatérését (Nagy-Britannia, Olaszország). A munkaerő „hazacsábítása” egy-egy speciális célcsoport kijelölésével (ilyen a kutatók, egészségügyi dolgozók hazacsábítása) szintén megvalósulhat, ilyen például a lengyelországi „Homing PLUS” program. Szélesebb, általánosabb célcsoportra is irányulhat ez a típus, mint például a „Migrácia SK” és a „Slovensko Calling” (Szlovákia) vagy a lengyelországi „powroty.gov.pl” tájékoztató honlap. Megkülönböztetünk „reintegrációs” nemzeti politikákat is, amelyek egyrészt a hazatérőknek és családtagjaiknak nyújtanak különféle közszolgáltatásokat (Portugália), másrészt a remigránsok részére információs és tanácsadási szolgáltatásokat biztosíthatnak (Albánia, Ukrajna). A hazatérők „újrafoglalkoztatását” többféle módon lehet segíteni. E típusba főleg az állasközvetítés (Ciprus), szubvenciók és ösztöndíjak biztosítása (Lengyelország, Albánia) és a külföldi képzések/képzetségek elismertetése (Románia) sorolható.

A „helyben tartás” szintén megjelenik a nemzeti politikákban, aktív és passzív módon egyaránt. Az előbbire Fehéroroszországon kívül Magyarország mutat példát (felsőoktatás), míg az utóbbit a különféle gazdasági ösztönzők (például adminisztrációs terhek csökkentése, különféle támogatások) jelentik. Külön csoportot alkotnak azok a „vegyes megközelítésű” politikák, amelyek a munkaerő direkt és indirekt módon való helyben tartására törekednek (például a magyarországi Markusovszky Lajos Ösztöndíj). A „kapcsolattartás” típusa szintén

¹⁶ http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2011.03.25_IS_v_Belarus.pdf (letöltés dátuma: 2014. aug. 14.)

jelen van, ehhez kötődően a különböző „diaszpóra” politikák jelennek meg. Így fontos az aktív kapcsolattartás a külföldre származottakkal, például kulturális ernyőszervezetek (Szlovákia, Lengyelország, Olaszország) vagy tudományos közösségek, hálózatok (Németország, Ausztria) révén. A „bevándorlás” proaktív típusa főként a fejlettebb, nem posztszocialista államokban (Nagy-Britanniában, Németországban), illetőleg a fejlettebb posztszocialista országok esetében (Csehország) jellemző.

A nemzeti politikák időtartamuk és eredményességük tekintetében jelentősen elkülönülnek egymástól. Többnyire rövid (2-3 év) és középtávú (5-6 év) programok, amelyeket főként az ezredfordulót követően dolgoztak ki. Így hosszú távú hatásokról bővebb tapasztalatokat nem tudunk levonni, és kiértékelésük is nehézkes. A kezdeményezések időpontját és időtartamát tekintve a kelet-közép-európai kezdeményezések a többi európaihoz képest újnak és kissé hosszabb időtartamúaknak tekinthetők. Ezek ugyanis a régióból 2004 után megindult tömeges elvándorlási hullámra adott szakpolitikai intézkedések első, kísérleti fázisaként értékelhetők. Általában egymástól függetlenül megvalósított nemzeti politikákat regisztráltunk, a kooperáció/koordináció azonban nemcsak az országok között, hanem az adott államon belül is hiányos. Így például akár nemzeti szinten is több, hasonló megközelítésű és célú, de különböző területi léptékű és hatáskörű kezdeményezés létezik. A kezdeményezések pozitívumai közül viszont kiemelhető a visszavándorlással kapcsolatos negatív előítéletek csökkentése, valamint az említett problémákkal kapcsolatosan például a közvélemény és média figyelmének felhívása.

Hazai kezdeményezések a munkaerő visszacsábítására

A magyar emigránsok száma növekszik, a hazai kivándorlók fő célországainak megoszlása pedig Kelet-Közép-Európa más államaihoz hasonló. Az európai uniós csatlakozásunk előtti legfőbb emigrációs célországok Németország és Ausztria voltak, amelyek vezető szerepüket lényegében megtartották. Új célterületként Nagy-Britannia jelent meg, az országba kivándorlók aránya lassú, de folyamatos növekedésnek indult. A külföldön tartózkodó magyarok számával kapcsolatosan többféle becslés létezik. Az elmúlt évtizedben a külföldön tartózkodó magyarok száma a KSH által készített 2013-as tanulmány szerint 350 ezer fő körül lehet (Gödri – Feleki 2013). A Világbank egyik tanulmánya alapján ez az érték 2010-ben körülbelül 463 ezer fő volt¹⁷. A Magyarországra visszatérőkről sajnálatos módon még kevesebb adat áll rendelkezésre, így csak részleges adatforrásokra hagyatkozhatunk. Ilyen az Eurostat adatbázis részét képező „Európai Munkaerő Felmérés”, amely csupán a nyilvántartott munkanélküliekkel kapcsolatos adatokat tartalmazza. A visszatérésüket bejelentőkkel és az egészségbiztosítási rendszerbe regisztrált külföldről hazatérőkkel kapcsolatos statisztikai adatbázisok szintén ide sorolhatóak.

Magyarországon többféle nemzeti szintű kezdeményezés létezik, amelyek azonban egymással nem összehangoltak és a remigráció csak egy részterületére fókuszálnak. Átfogó és komprehenzív országos stratégiával (akár önálló dokumentumként, akár egy általánosabb migrációs stratégia részeként) eddig nem rendelkezik az ország. Kutatásunk során kisebb számú, a remigráció valamilyen speciális részterületére vagy eszközeire vonatkozó hazai kezdeményezést regisztráltunk.

Ezek közül a 2003 és 2005 között működött Project Retour Kht. a külföldön dolgozó, jól képzett magyar fiatalokkal tartott kapcsolatot és – főként a „hazacsábítás” típusába sorolható – hazatérésükben nyújtott segítséget. A nehézségek ellenére sikeresnek mondható civil kezdeményezés a támogatottság és a politikai érdeklődés hiánya miatt később megszűnt¹⁸. Hasonló civil kezdeményezésként alakult meg 2010-ben a Gyere Haza Alapítvány, amelyet a külföldről hazatérni szándékozó magyarok támogatásáért hoztak létre, és típusaink közül elsősorban a „reintegráció” és „újrafoglalkoztatás” kategóriába sorolható. Az alapítvány 2013-

¹⁷ <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Hungary.pdf> (letöltés dátuma: 2014. szept. 15.)

¹⁸ <http://hvg.hu/ithon/20050928saphier> (letöltés dátuma: 2011. szept. 5.)

ban az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával bővítette szolgáltatásainak körét. A Gyere Haza Karrier Pont létrehozásával ingyenes elektronikus és személyes tanácsadás kérésére van lehetőségük a hazatérő magyaroknak. Így olyan munkaerő-piaci tájékoztatást, adminisztratív, jogi támogatást és karrier tanácsadást kérhetnek, amely segíti visszailleszkedésüket. Az alapítvány hatékonyságát tükrözi, hogy a karrier pont elindulását követő három hónapon belül több mint 100 tanácskérés érkezett¹⁹.

Egyértelműen a „helyben tartás” típusába tartozó kezdeményezések az elmúlt években létrehozott, különféle egészségügyi területekre vonatkozó ösztöndíjak: Markusovszky Lajos Ösztöndíj (szakorvosjelöltek), Méhes Károly Ösztöndíj (csecsemő- és gyermekgyógyász szakorvosjelöltek), Gábor Aurél Ösztöndíj (oxyológia és sürgősségi orvostan szakorvosjelöltek) és a Than Károly Ösztöndíj (szakgyógyszerész jelöltek). E programok a „helybentartást” főként az anyagi körülmények javítása (fizetésemelés) révén kívánják elérni²⁰. A legelső kezdeményezés a Markusovszky Lajos ösztöndíj volt, amely csak 2011-től került megvalósításra. A pályázók említett fizetés-kiegészítése csupán átmeneti megoldásnak tekinthető, mivel a jövedelmek még így is elmaradnak a fejlettebb országokra jellemzőtől, és az elvándorláshoz más, nem anyagi jellegű tényezők szintén hozzájárulnak. Ugyanakkor minden, az egészségügy terén elért „agyelszívást” csökkentő hatás fontosnak tekinthető az ország szempontjából.

A munkaerő „aktív helyben tartására” irányuló intézkedésként értékelhetők a vonatkozó jogszabályok, melyek közül a 2011-ben elfogadott, illetve módosított felsőoktatási törvény számít a legjelentősebbnek. A törvény szerint az állami képzésben diplomát szeretteknek az oklevél megszerzését követő húsz éves időtartam alatt legalább hat évet itthon kell dolgozniuk²¹. A „passzív helyben tartást” célozták meg a kormányzati „Új Nemzedék Jövőéért Programjának” részeként 2012-ben elkészített propagandafilmek, amelyek „Minden ideköt” címmel jelentek meg. Ezek a célcsoportot jelentő fiatal korosztály számára a magyarországi élet szépségeit több, hasonló videoklipben foglalták össze²²²³.

Az egyik legismertebb hazai kezdeményezés a „Lendület program”. A Magyar Tudományos Akadémia nevéhez fűződő program népszerűségére és sikerére utal, hogy 2009 óta többszöri folytatásban is meghirdették. Eddig összesen 97 nyertes pályázó több mint 3 milliárd Ft támogatásban részesült. Kezdetben főként a tehetséges fiatal kutatók hazacsábítására létrehozott kezdeményezés napjainkra inkább „helyben tartási” funkciót lát el, és 2012-től részben külföldi kutatók magyarországi tartózkodásának elősegítését célozza meg²⁴²⁵²⁶.

A program az általunk létrehozott kategóriák közül tehát a hazacsábítás, újfoglaloztatás és helyben tartás körébe sorolható. A statisztikai adatokból és a célközönségből is kitűnik, hogy a program a külföldre emigráltaknak csak csekély részét tudja hazacsábítani, a kutatók közül azokat, akik munkássága eléri a megkívánt tudományos színvonalat. Ennek ellenére e kezdeményezések nemcsak hazánkban, de külföldön is igen fontosak. A magasan képzett migránsokban/remigránsokban rejlő fejlesztési lehetőségeket egyes szerzők kiemelten hangsúlyozzák (Martin – Radu 2011). Bár a gyakorlatban kevés ilyen működő projektet valósítottak meg idáig, hatásuk azonban mindenképp pozitívként értelmezhető (Smolineret al. 2012).

¹⁹ <http://gyerehaza.org> (letöltés dátuma: 2014. szept. 16.)

²⁰ http://www.eekh.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=358&Itemid=1 (letöltés dátuma: 2014. szept. 15.)

²¹ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV (letöltés dátuma: 2014. szept. 30.)

²² <https://www.youtube.com/watch?v=bcADBSbzRwY> (letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=NDIXbfZ63ks> (letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)

²⁴ <http://mta.hu/cikkek/palyazati-felhivas-129054>, (letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)

²⁵ <http://mta.hu/lendulet/lendulet-fiatal-kutato-i-program-129955> (letöltés dátuma: 2014. szept. 15.)

²⁶ http://www.kfki.hu/~lazar/MTA_kozgyul_kepvis/2014/2napirend_koltsegvetesi_beszamolo_2013.pdf (letöltés dátuma: 2012. szept. 10.)

Az elvándorlás csökkentésére és a hazatelepedés motiválására tehát több magyarországi kezdeményezés is létezik. Kutatásunk eredményei szerint az interjúalanyaink véleménye, hogy ezek általában kevés számú emigránst vonzanak vissza, nagyobb tömegeket feltehetően például a komplexebb programok, illetve az anyaország gyorsabb gazdasági fejlődése lenne képes visszacsábítani. A Lendület program ugyanakkor viszonylag sikeres, mivel több célcsoportra is irányul: *„A hierarchia sok szintjén kell megvalósítani visszacsábítási lehetőségeket. Ez az egyetemistákra, a PhD hallgatókra, a poszt-doktorokra és a kutatókra egyaránt igaz. Épp ezért jó a Lendület Program, mert minden irányban hat.”* (Cs., kutató).

Az interjúalanyok a „Lendület Program” alapötletét – a magyar kutatók hazacsábítását – jónak találják, a kezdeményezés eredményességét viszont eltérően ítélik meg. Bár néhányan csak „pénzkidobásnak” és az emigránsok nagy számához képest viszonyítva csekély eredményűnek tartják, az interjúalanyok többsége egyetért a program fontosságával és céljaival: *„Akkor működik igazán egészségesen egy ország, ha minél több ember van, aki pár évet külföldön eltöltött. Bármely szakterületen fontos az a tapasztalat, nyelvtudás, új képességek, amiket külföldön megszereztek. Arról nem is beszélve, hogy össze tudjuk hasonlítani hazánkat más ország kultúrájával vagy társadalmával. Azt tapasztalom, hogy mindenki józanabban jön haza, és kicsit messzebből figyeli az eseményeket.”* (Cs., kutató).

Hiába léteznek azonban speciális programok a „magyar kutatói elit” hazahívására, a visszatéréssel kapcsolatos döntés számukra sem teljesen egyértelmű. A Lendület Program a biztos munkahely és kiszámítható karrierpálya, szakmai fejlődés biztosítása szempontjából viszont különösen előnyös: *„Kint hiába voltak velem megelégedve, hosszú távra nem tudtam biztosan tervezni, csak határozott szerződésem volt. Mivel nagy volt a fluktuáció, a helyem bizonytalan volt... Amikor a korábbi főnököm felajánlott egy állandó, vezetői pozíciót, sok egyéb dolog mellett úgy döntöttem, hogy hazajövök.”* (L., kutató). Általában a szakirodalomban (Cassarino, 2004) említett módon jellemző rájuk, hogy bizonyos mértékben megtervezik már kiutazás előtt a hazatérésüket: *„A mi szakmánkban egy szakmai kényszer a külföldi tapasztalatszerzés, az előrejutásban, szinte kötelezően elvárt.”* (L., kutató). A „hazacsábításon” kívül azonban a – hosszú távú – „reintegráció” szintén nagyon fontos az ismételt elvándorlás elkerülésére. Ezt a program a kutatók számára kedvező feltételek nyújtásával próbálja biztosítani: *„Külföldön is maradhattam volna, egy harmadik országba is jelentkezhettem volna... Magyarországon az adózási feltételek kedvezőbbek voltak.”* (Cs., kutató). Továbbá az életszínvonal viszonylagos megtartása is fontos eszköz e cél eléréséhez: *„A fogadó országban az életszínvonalunk bizonyos értelemben alacsonyabb volt, például a lakhatás itthon teljesen más... De ott már csak így élnek az emberek.”* (T., kutató).

Összegzés és javaslatok

A nemzetközi migrációs folyamatok a munkaerő-, tőke- és az információáramlás felgyorsulásának hatására egyre intenzívebbé válnak. Ezzel párhuzamosan világszerte növekszik a remigráció jelentősége. Európában, azon belül Magyarországon is lényegesen felgyorsult a munkaerő elvándorlása, amely súlyos társadalmi és gazdasági következményeket von maga után. Ennek ellenére a visszavándorlás és az ezzel kapcsolatos, különböző területi léptékű politikák kutatása csak viszonylag későn kezdődött el.

A visszavándorlás jelenségét világszerte több, különböző léptékű anyaországbeli nemzeti kezdeményezés hivatott a társadalmi és gazdasági fejlődés szolgálatába állítani. Európában viszont más kontinensekhez képest kevesebb a releváns, transznacionális vagy nemzeti szintű remigrációs politika. Kutatásunk eredményei szerint interjúalanyaink közül kevesen vettek részt visszavándorlást segítő programokban, és hátrányként érzékelték a nagyobb tömegeket érintő remigrációs intézkedések hiányát. A regisztrált egyetlen transznacionális területi léptékű programot (Marie Curie) az interjúalanyaink csak kevésbé ismerik. Akinek viszont ismerete van

erről, az előnyösnek tartja a külföldi szakmai elhelyezkedés, majd az anyaországba való visszatérés és karrierépítés szempontjából.

Szűkebb régiókban, Kelet-Közép-Európában, valamint Magyarországon a remigrációra irányuló nemzeti politikákat csak késve dolgozták ki, amelyek ráadásul egyelőre nem tekinthetők átfogó, jelentősebb finanszírozású programoknak. A létező nemzeti kezdeményezések zöme a „hazacsábítás”, az „újrafoglalkoztatás” és a „reintegráció” típusba tartozik, bár a „helybentartás” különböző típusai szintén egyre fontosabbá válnak. Jelentőségi sorrendben a munkaerőpiac speciális szegmenseire – kutatók, egészségügy – irányuló kezdeményezéseket, valamint az anyaország remigrációs lehetőségeiről való általános tájékoztatást, illetve aremigránsoknak való tanácsadást emeljük ki.

Az egyik legsikeresebb hazai kezdeményezésben, a Lendület programban részt vett interjúalanyaink a szűk célcsoportot említették a program hátrányaként, és fontosnak tartják a megnövekedett emigráció során kivándoroltak mind hatékonyabb hazacsábítására tett próbálkozásokat. Kutató interjúalanyaink határozott céllal, karrierjük építése, a jobb szakmai előrehaladás érdekében vándoroltak külföldre. Ők a kint tartózkodásuk időtartama alatt megtartották az itthoni magánéleti és munkahelyi kapcsolati hálójukat, így a hazatelepedésüket követően könnyebben, rögtön munkába tudtak állni.

Összességében megállapítható, hogy a remigráció és különösen a remigrációs politikák vizsgálata nem tekinthető a vonatkozó problémák nagyságához viszonyítva elégségesnek, emiatt további kutatások indokoltak. Kutatásunk eredményei rámutatnak, hogy Európában szükség lenne több, transznacionális szintű, komprehenzív remigrációs politikára, amely érdemben foglalkozna az európai államok közötti népességvándorlás különböző problémáival, illetve a kontinens egészét érintő „külső agyelszívással”. E célok elérése érdekében a meglévőnél jobban kiépült, vertikálisan és horizontálisan nagyobb mértékben összehangolt intézményrendszert javasolunk, kompetensebb intézményekkel. Európán belül nemzeti szinten szintén több, átfogóbb, az érintett jelentősebb szakpolitikákat – például munkaerőpiac, oktatás, egészségügy– komplex módon magukban foglaló politikát lenne szükséges megalkotni. A transznacionális és a nemzeti szintű politikák végrehajtása során pedig ügyelni kellene arra, hogy jól definiált céljaink és célcsoportjaink legyenek, biztosítva a hatékony információáramlást az egyes szereplők között. A célok közül – a „helyben tartásra”, illetve a „hazacsábításra” való erőteljes koncentráció helyett – a „reintegrációra”, valamint az „újrafoglalkoztatásra” kellene nagyobb hangsúlyt fektetni. A remigráció ugyanis csak így válik társadalmilag és gazdaságilag hasznosítható tevékenységgé a társadalom egésze számára. Végül soron pedig a „kapcsolattartás” típusa, vagyis a diaszpórák különböző erőforrásainak a fel- és kihasználása ugyancsak nagyobb hangsúlyt kellene, hogy kapjon. Ugyanis a legtöbb európai államnak korlátozottak a lehetőségei a munkaerő kivándorlását vagy ismételt elvándorlását „passzív” vagy „aktív” módon megátolni. Magyarországon szintén szükség lenne a remigrációval kapcsolatos átfogó, országos nemzeti politika megalkotására és megvalósítására. Az emigrációs tendenciák által kiváltott problémák súlya miatt az emigrációs-remigrációs folyamatokat hatékonyabban menedzselő intézményrendszer kiépítése javasolt, nagyobb anyagi támogatással.

Irodalom

BOROS L. (2010): A globális gazdaság környezeti és társadalmi konfliktusai. In: A globális gazdaság földrajzi dimenziói (Mészáros R. és munkaközössége). Budapest: Akadémiai Kiadó, 294–297.

BOROS L. – LADOS G. – HEGEDŰS G. – KOVÁCS Z. (2013): Kivándorlás okozta társadalmi és gazdasági problémák kezelése Kelet-Közép-Európában. *A Falu*, (28), 4. 21-31.

CASE EVIDENCE ON 'BRAIN GAIN' (2007): UNDP Capacity Development Action Briefs, 1.

- CASSARINO, J-P. (2004): Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, (6), 2.253–279.
- EGEDY, T. – KOVÁCS, Z. (2011): Budapest as a destination of migration: the view of transnational creative workers. *Hungarian Geographical Bulletin*, (60), 2.162-168.
- ESPON (2010): The ESPON 2013 Programme DEMIFER. Demographic and migratory flows affecting European regions and cities. Atlas of maps for Draft FinalReport.Luxembourg,35-36.
- GIANNOCCOLO, P. (2005): Brain Drain Competition Policies in Europe: a Survey. Working paper.Bologna: University of Bologna, Department of Economics
- GÖDRI I. – FELEKI G. (2003): Elvándorló fiatalok? Migrációs tervek a magyarországi 18–40 évesek körében. *Korfa. KSH Népesedési Hírlevél*, (13), 5.1-4.
- ILLÉS S. – KINCSES Á. (2009): Migráció és cirkuláció. *Statisztikai Szemle*, (87), 7-8. 729-747.
- KOVÁCS, Z. – BOROS, L. – HEGEDŰS, G. – LADOS, G.(2013):Returning people to the homeland: tools and methods supporting remigrants in a European context. In: Lang, T. (ed.): Return migration in Central Europe: current trends and an analysis of policies supporting returning migrants. Forum IfL 21. Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde, 58-94.
- LADOS G. – HEGEDŰS G.(2012): A re-migráció európai és hazai lehetőségeinek értékelése a munkaerőpiac szempontjából. In: Kockázat - Konfliktus - Kihívás: A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete (szerk.: *Nyári D.*). Szeged: SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, 509-523. (http://geography.hu/mfk2012/pdf/Lados_Hegedus.pdf, letöltés dátuma: 2012. dec.2.)
- LOWELL, L. B. (2001): Policy Responses to the International Mobility of Skilled Labour. Geneva: International Labour Organization, International Migration Branch.
- LOWELL, L. B. – FINDLAY A. (2001): Migration of highly skilled persons from developing countries: impact and policy responses. Geneva: International Labour Organization, International Migration Branch.
- MARTIN, R. – RADU, D. (2012): Return Migration: The Experience of Eastern Europe. *International Migration*, (50), 6.109-128.
- OROZCO, M. (2002): Remittances and Markets. New Players and Practices. In: Lowell, L. B. – R. O. de la Garza (eds.): Sending money home: Hispanic remittances and community development. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 125-157.
- SMOLINER, S. – FÖRSCHNER, M. – HOCHGERNER, J. – NOVÁ, J. (2012): Comparative Report on Re-Migration Trends in Central Europe. Re-Turn, Vienna: Centre for Social Innovation.
- WICKRAMASEKARA, P. (2011): Circular migration: a triple win or a dead end? Global Union Research Network Discussion Paper No. 15. Geneva: International Labour Office.